

Őszi éjszaka Petelei István válogatott művei

A XIX. század oly sok, életében némi hírnévre és olvasottságra szert tevő, ám halála után a nemzeti emlékezetből kihulló írójával ellentétben, úgy tűnik, Petelei Istvánnak napjainkra sikerült elkerülnie a feledést. Igaz, már első köteteinek ismertetői, bírálói között ott voltak Reviczky Gyula, Péterfy Jenő és Ignotus, s a XX. század első évtizedeiben, ha nem is bő, de egyenletes érdeklődés nyilvánult meg iránta. Ennek ellenére életművét inkább az úgynevezett negatív recepciós gyűrű kísérte, amelynek oka és következménye is, hogy az éppen érvényes fő- és mellékdiskurzusok, valamint azok változása egyaránt elkerüli az adott szerző alkotásait. Petelei viszonylag kis terjedelmű életművéből ugyan 1910 után is jelentek meg különböző gyűjtemények, ám ezeket nem követték jelentős kritikai megnyilvánulások, irodalomtudományi feldolgozások. Így aztán az egymást nagy időkülönbséggel követő szövegközlések, valamint a meg nem született értékelő kritikák jelentősen (nem) befolyásolták az olvasóközönséget, és a szöveghiány, illetve az érdeklődéshiány egymást erősítve, maga után húzva, már-már visszavonhatatlanul az irodalmi lexikonok szócikkeibe zárta volna az erdélyi alkotót.

Nem várt változást hozott azonban a Petelei-recepcióban a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek fordulója, továbbá az ezredzáró évtizedek, amikor a hazai irodalomtudomány egyrészt a folytonosságot, másrészt a különbségeket tanulmányozva, kutatási terepét időben tágítva, elődként számba vehető kifejezőmódot és tematikát kezdett keresni. Ehhez a megerősödött érdeklődéshez szolgáltatott kezdetben, eltérő válogatási szempontú, de alapvető szövegeket Bisztray Gyula (1955) és Máthé József (1969). A korábbi újraolvasási kísérletek mellé most, ahogyan már eddigi közleményei is mutatják, Pozsvai Györgyi érdeklődése fordult, életmű és életút együttes feltárásának tervével, a részben feledett szerző felé, s rekanonizációs igénnyel állította össze *Őszi éjszaka* című válogatását mintegy készülő monográfiája szöveggyűjteményül.

A vizsgált író, éppen a megújult kutatások eredményei alapján az autentikus értékelés a jelentős kismesterek között tartja számon, akinek ábrázoló- és kifejezőeszközei közül legfőbb erőssége a jellemek megelevenítésében rejlik, míg történetei felépítése és nyelvszemlélete – nyelvkezelése – bizonyos posztmodern sajátosságok korai kezdeményeit mutatják. Nála szinte soha nincs jelen a történelem a maga eseményeivel, legfeljebb csak az emlékekben, ellenben mindig tetten érhető a társadalom a maga kényszeireivel; kötetei inkább extrém alakok gyűjteményét adják, mint bármilyen átfogó vagy részbeni társadalomkritikát. (Természetesen ez utóbbi megléte vagy hiánya önmagában nem követelménye az esztétikai hatásnak.) A Petelei-novella sok esetben exponál egy élethelyzetet, s abból bontja ki a múltat, nem pedig egyenes vonalú történetmondást modellál. Noha írásainak láthatóan központi kérdése az érdekesség, de mert lemond a klasszikus elbeszélés egyes formai-poétikai összetevőiről, amit megtart, abban többet kell(ene) adnia az elmondottnál, hogy ellensúlyozhassa azt, ami hiányzik, s ez a több nem mindig meggyőző.

Az intenzívebb elemző, értelmező érdeklődés azt is involválja és kívánja, hogy bármely tanulmányozott alkotó művei a feltárt és megállapított új eredményeknek, értékrendnek megfelelő hiteles szöveggel, a szerző tetten érhető és következtethető szándékának figyelembevételével, lehetőleg szerkesztési elveinek meghagyásával, népszerű ki-

adásokban kerüljenek a mai olvasó elé. S ha a befogadói visszajelzés megerősíti a kánon peremén lévő életművel szemben megnyilvánuló szaktudományi érdeklődést, lehet gondolni magasabb szintű feldolgozásra: kritikai kiadásra és az alkotások értékelő/elemző számbavételére.

Petelei István írásai haláláig hat gyűjteményben jelentek meg, leszámítva az 1886-os kiadású *A filemüle* című kötetét, amely egy hosszabb írást tartalmaz. Ezek a válogatások nem terjedelmükkel tűnnek fel, a legvastagabban 32, a legvékonyabban 9 írás, korabeli műfajmegjelöléssel tárca olvasható. A halála után két évvel kiadott, reprezentációigényű kétkötetes gyűjteményben is csupán 30+36 újnoveλλα olvasható. Pozsvai Györgyi *Őszi éjszaka* című válogatása ezekre a kötetekre épül, s a kiemelésre méltónak ítélt írásokat az eredeti kötetek megjelenésének időrendjében közli. Szám szerinti arányuk egyenletes, 4-6 novella egy kötetből. Ez arra utal, hogy a válogató Petelei természetét alkotóereje teljében egyenletesnek látja. Figyelme azonban kiterjed a kötetben meg nem jelent írásokra is, ezekből is közzétesz négyet, sőt, olvasható a *Mezőségi út* című, bizonytalan műfajú írás, amelyet ugyan a szakirodalom már eddig is többször említett – szövege mégis itt jelenik meg először, a fennmaradt kézirat alapján.

A sajtóközlésekből és a kéziratból közölt művek azonnal egy fontos kérdésre irányítják rá a figyelmet. Az írónak ugyanis mind a mai napig nincs önálló, komplett, művekre és befogadásra egyaránt kiterjedő bibliográfiája; márpedig ennek hiánya vagy létezése bármely szerző tudományos tanulmányozásának bizonyos értelemben előfeltétele és fokmérője, mellőzhetetlen segédeszköze, irányuljon bár a kutatás csupán a műre, vagy akár azon is túl. Ráadásul ez esetben nem kell túlságosan vaskos könyvésztetre sem gondolni. Az egyes művek, valamint az első- és másodlagos irodalom megjelenési hely szerinti szóródása ugyanis nem oly számottevő, annak ellenére, hogy a XIX. század végi Budapest nem elsősorban politikai alapítású és tárgyú sajtója (*Fővárosi Lapok*, *Vasárnapi Ujság*, *A Hét* stb.) élénken figyelt és érdeklődött minden kulturális érték és esemény iránt, s az erdélyi sajtó is ebben az időben már sokszínű és differenciált volt. E feladat a szerző halála utáni közleményeket is figyelembe véve sem oly időigényes, hogy egy ember el ne végezhetné azt. Természetesen fel lehetne használni kritikailag a már elkészült, hasonló tárgyú bibliográfiákat, s ugyan ki lenne e munkára alkalmasabb, mint Petelei munkásságának jelenlegi legjobb ismerője, e gyűjtemény sajtó alá rendezője?

Minden prózai mű, de különösen a kis terjedelműek érzékeny pontjait jelentik első sorban értéktartalmuk miatt (ami lehet értékhány is), a kezdő és a végső mondatok, tágabb értelemben a bevezetés és a zárlat. Petelei egyik igen kedvelt prózapoétikai fogása, hogy az olvasót mintegy beledobja a történetbe, in medias res kezdve azt, s az elbeszélés menete a továbbiakban az emlékezés rendje (vagy rendetlensége) vonalán halad előre; így a valóságos idő a virtuálissal, jelen a múlttal egyidejű egységet alkot. Ez figyelhető meg az *Árva Lotti*, *Az én szomszédom*, *A nagyapó*, a *Klasszi*, a *Máli*, *A hegyen fel és le*, az *Alkonyat*, *A vén nemes*, a *Mayer*, a *zsidó suszter*, a *Balog Eszti elment...* című írásokban. Mivel a válogatás időrendben közli az egyes írásokat, megállapítható, hogy ezzel a szerkesztési móddal Petelei inkább pályája elején élt, később szívesebben alkalmazta a hagyományos, az idő folyását fel nem rúgó, meg nem szakító, lineáris történetmondást. Mindez azonban nem törvényszerű, hiszen például *Az én szomszédom*, a *Klasszi*, *A hegyen fel és le*, az *Alkonyat* és a *Balog Eszti elment...* című novellákban az időtörés nem jut szerephez, mert a befejezés szempontjából lényegtelen, hogy mi volt a nem elejétől mondott történet kezdetén.

Hasonló minősítő eleme lehet egy prózai műnek a vége is, amely a felvetődhető interpretációs kérdések következtében még a bevezetésnél is részletesebb vizsgálatot igényel. Hoznak-e a zárlatok egyértelmű végkifejeletet az egyes alkotásokban exponált problémákra, avagy éppen dubiózus, ambivalens feloldást adnak? Ez kiegészíthető annak számbavételével, hogy ezek a szerkezeti egységek mennyiben ismétlik önmagukat, ami különösen olyan alkotónál lehet szembetűnő, akinek életműve döntően rövidebb, először a napisajtóban megjelent írásokból áll. E kettős aspektusból a legkevésbé sikerültek *Az én szomszédom*, *A rác Boglárnról*, *A kakukkos óra*, *Az Eliz neve napja*, *A tarvászári búcsú*, *az Elítélve* és *Balog Eszti elment...* című írások, amelyek vagy tulajdonképpen nyelviileg befejezetlenek, félrecsúszottak, mint az első kettő, vagy halállal végződnek, fegyver, folyó, betegség, hirtelen szívhalál útján. Nem kétséges persze, hogy ezek a megoldások a létrehozó kor szülöttei, ám poétikailag ennél több nem is mondható el róluk: a halál legfeljebb csak azért felelt, beteljesülés bármire, mert visszafordíthatatlan. Sűrű alkalmazása a XIX. század modorosságai közé tartozik, a felfokozott érzelmek, a szélsőséges jellemelek és élethelyzetek dramatizált befejezést igényeltek és váltottak ki, ezek a mai befogadótól nem csupán az ízlésváltozás, hanem a ráutaló, ám mégis tartalom nélküli sejtelmességek nyelvi megjelenítése miatt is távol állnak. Ráadásul az erdélyi mester írásainak jelentős része szaggatott történetmondású, inkább életérzés-írás, mint élettörténet-novella; ebből következik, hogy vannak a klasszikus poétikai konvenciók szerint tartalmilag is lezáratlan, befejezetlen írásai, mint például *A játék* vagy az *Ö. T. O.* – igaz ez akkor is, ha a kiegészülésnek az olvasóban kell létrejönnie.

Természetesen a halál ténye nem jelent automatikusan tartalmi negativitást. Ezt mutatja az *Árva Lotti* és *A nagyapó* egymásra némiképp hasonló zárlata. Az elsőben a címszereplőt hosszas várakozás és pártában maradás után látogatja meg fiatalkori szerelme, de nem azért, hogy megjutalmazza vagy kiengesztelje, hanem csupán amiatt, hogy kigúnyolja; ezt azonban az egyébként illúziótlanul ábrázolt öreglány nem érzékelheti, mert az örömteli találkozás első pillanatában megszakad a szíve. A másodikban pedig az unokáját hosszú ideje sóváran váró öregember alszik át a halálba annak megérkezése pillanatában. Ugyanígy hoz megoldást a halál az *Alkonyat* című írás elromlott emberi kapcsolataira és helyzeteire, sőt az átok révén a történet ki is lép a szöveg keretei közül s tovább folytatódik a befogadóban.

Közepes vagy bombasztikus véget érnek a *Görög Trátyi és az apja*, *a Játék*, *az Orvosság* és a *Parasztszégnyen* című írások, mi több, az *Orvosság* című tárca, melynek főhőse nem akarja tudomásul venni felszavazását, egyenesen a könnyű műfajok felé közelít, szándékolatlan többértelművé formálni kívánt zárlata ellenére. Megfigyelhető, hogy Petelei is alkalmazta azt a mások által ugyanígy kedvelt, néhánymondatos befejezést, amelynek jelentő módjával ellentétben állnak a megelőző történet díszített és cizellált, néha expresszív nyelvi elemei, részletei; tartalmában pedig vagy a halálra utal, vagy egy természeti jelenséget nevez meg, amely aláhúzza; esetleg ellenpontoszza az adott írás üzenetét. Ez látható *A Csulakok* háromnegyedéig mondott történetében, valamint *A székek* egymondatos, mintegy rezonóri befejezésében. Utóbbi írás egyébként jó példája az éles megfigyelésnek és a modern tárgyalásnak, hogyan fedi el a gyászt a kisszerűség, az emberi esendőség, s miként fordul a szenttelenül kezdett történet ironikusba.

Vannak azután hagyományos szerkezetű írások a kötetben, így *A hegyen fel és le*, amely egymásból következő hármastagolású kerek történet, egyértelmű, s már kezdetben sejtethető befejezéssel; vagy *A vén nemes*, amelynek kezdete és vége egybeér, illetve a *Mayer*, a

zsidó suszter, amelyben a befejezés kiemel és megerősít egy korábbi motívumot. Érdekes, elgondolkasztató kérdés fogalmazódhat meg abban az olvasóban, aki *A könyörülő asszony* jelöltjére lenne kíváncsi. Nem egyértelmű ugyanis, hogy az egykori szerelmi vetélytársak közül melyikük igényelheti magáénak e címet: az egykori győző, aki betegségében vesztes vetélytársát gondolja és eltűri rigolyáit, avagy maga a vesztes, aki ennek ellenére a kettőjük által szeretett férfi halála után magához fogadja a másikat, hogy szegénységében se maradjon támasz nélkül? A kérdést az dönti el, hogy mi a cselekedetek mozgatórugója: a könyörület-e avagy a káröröm?

De belekerültek a válogatásba mind megformálás, mind tartalom alapján problematikusnak ítélt írások is. Ilyen például maga a *Mezőségi út*, amely ugyan első közlés, csakhogy műfaji bizonytalansága, pontosabban kevert műfajisága révén kilóg a kötetből; nyomtatásban való megjelenése ugyan indokolt, ám e szimpla közlésnél többet, rendszeres jegyzetekkel ellátott kiadást igényelne, amit viszont a többi írás nem, ezért ebben a vonatkozásban a közreadás hiányérzetet kelt. Itteni publikálása ellen szól az is, hogy magában a szövegben, jelölve ugyan, de olvasati problémák találhatók, amelyek nem tartoznak arra a befogadói táborra, amelyeknek az ilyen válogatások készülnek. Töprengésre késztet az *Egy „kacsa” története*, amely mesterségbeli tematikájánál fogva itt, s talán Petelei egész munkásságában is egyedülálló ugyan, szerkezete azonban nem teszi kiemelésre méltóvá, sőt igencsak lapos történet, ahogy tulajdonképpen *Az irgalmas ember* című apró kép is, amely legfeljebb Karinthy Frigyes egyik írásának zárlatát előlegezi meg: „Ebédre kacsapecsenye volt.” E három, gyengébb művet azonban ellensúlyozzák azok a drámai erejű írások, amelyek szinte kívánják a részletesebb vizsgálatot: a *Máli*, *A gyámoltalan*, *Az alku* és *A tiszta ház*. Nehezen feledhető a *Két fehérnép*, ez a kezdetben lassan csordogáló, ám a végén a valóságban is égre csapó, mégis keserűen ellenpontozott történet, amelyet akár Móricz is írhatott volna, illetve *A kis Gáspárovics*, a feloldás nélküli, többször irányt és szemléletet váltó novella, amelyben Petelei méltó köntösben mutatja jellemábrázoló képességét és nyelverterető tehetségét.

Külön kell említeni két, a kötet egészét tekintve is kiemelkedő írást, a *Lobbanás az alkonyatban* és az *Őszi éjszaka* címűt. Az első zárójelbe teszi mind az elmúlás nosztalgiáját, mind az ifjúság viruló szépségét és szabadságát, s ennek ellenére befejezésében mégiscsak a sematikus Marosba ugrásra futja, mert a csalódások és az élethazugságok a romantikus mitológia szerint kizárólag az önkezü halállal oldhatók fel. A második pedig, amelyben szinte egyedülként az e kötetben olvasható írások közül hangsúlyos szerep jut a természetnek, hogy ellenpontozó kiemelést adjon a tényleges (?) történet tragikumának, világosan mutatja a határokon alkotó szerzőt; öntörvényű világából egyaránt ajtók nyílnak a realizmus és a látomásosság felé, ez teszi legjobb novelláit ma is élővé.

A kötet végén szerkesztői utószó olvasható, amely rövid, de lényeges eligazítást ad a válogatás és a szövegközlés elveiről. Ezt Petelei életében megjelent köteteinek tartalma, illetve jegyzetszótár követi. Utóbbira elsősorban a tájnyelvi, idegen és ma már nem használt szavak magyarázata miatt van szükség. A jegyzetek megfelelnek a népszerűsítő kiadás igényeinek, de azért akad néhány kifejezés, amely megérdemelt volna hasonló kommentárt. Például: tálás önfedelű vinci kancsókkal (23.), tovább cicét futnak (33.), indus kacika, (77.), az ura ölébe csötörködött (179.), nagy brontes, szőrös, rusnya fickóé (189.). Végül a 114. oldalon az Isten szót, ha az eredetiben kisbetűvel szerepelne is, nagy kezdőbetűvel kell(ett volna) közölni, mivel tulajdonnévként használja a szerző, amit például a 256. olda-

lon olvasható többszöri, helyes írásformájú változat is alátámaszt; a kisbetűs alak filológiától idegen szemlélet és értelmezéstől távol álló gyakorlat konzerválását jelentené. (Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Pozsvai Györgyi. Budapest, Anonymus Kiadó, 2002)

BUDA ATTILA

A jelként elgondolt élet

1. Szirák Péter: *Kertész Imre*

Noha döntő részben valószínűleg korábban íródott, Szirák Péter Kertész-monográfiája már a Nobel-díj odaítélése után jelent meg. Ez az esemény új elvárásokat von maga után egy ilyen jellegű munkával szemben. Az író neve belesodródott egy szélesebb közéleti beszédbe és ezzel együtt a dolog természete szerint különböző elfogultságok, félreértések, sematizmusok tapadtak hozzá. Recepciója hirtelen kiszélesedésének vagyunk tanúi, és nem mindegy, hogy műveinek pillanatnyi lázas vásárlása, az irántuk támadt óriási érdeklődés hosszú távon csakugyan a magyar irodalom legtágabban felfogott befogadóközösségének önmegértését segíti-e, vagy csak futó divatnak, irodalmi érdekességnek bizonyul. Abban, hogy idővel válasz szülessék erre a kérdésre, komoly szerepe van az olyan nagy lélegzetű irodalomtudományi munkáknak is, amilyen Szirák Péteré, mely a neki helyet adó „Tegnap és Ma” sorozat színvonala, hírneve folytán mind a szakma, mind a szélesebb publikum érdeklődésére számot tarthat.

A könyv a megjelenésük időrendjében sorakozó egyes művek szerint tagolódik fejezetekre. (Ez a beosztás egyáltalán nem magától értetődő a műfajban, esetenként igen természetesen lehet a vizsgált szövegkorpusz egy-egy teljes szélességű keresztmetszetét szelni ki, mint például poétikája, recepciótörténete stb.) Az *angol lobogót* és a *Jegyzőkönyvet* együtt tárgyalja, az esszékét pedig az utolsó részben vonja össze. A könyv felépítéséből az következne, hogy átfogó ismertetés helyett a különböző művek recepcióját ismerteti, fejezetenként. Az olvasó azonban a nyitó *Sorstalanság*-tanulmányt kivéve ilyen egyik részben sem talál, s ezzel nem is egy előrebocsátott szisztematikus összegzés hiányát rovom fel (ez önmagában talán nem lenne baj), hanem azt, hogy a szerző értekező gondolatmenete során igen fontos írásokat nem ismertet, hanem csak futólag említ, másokat pedig figyelmen kívül hagy. (A *kudarcs* elemzésében éppen csak hivatkozik Bán Zoltán András tanulmányára [121.], kiegészítésképpen, a lábjegyzetben idézi kétszer Györffy Miklós [106., 123.], és nem is említi például Marno János,¹ a *Kaddis* vizsgálatakor szintúgy nem Marno² és Szilágyi Márton³ írását stb.) Ami az első fejezetet illeti, ott „A fogadtatás kontextusai” cím alatt alaposan összefoglalja a *Sorstalanság*-recepció első szakaszát, de a továbbiakban például Radics Viktória,⁴ György Péter,⁵ Lányi Dániel⁶ reflexióját egyáltalán nem hozza szóba. Viszont Az *értelmezés szükségessége* című tanulmánykötet mellőzésében nem marasztalható el a szerző, hiszen könyvénél mindössze néhány hónappal jelent meg korábban, válogatott szakirodalom-jegyzékébe minden bizonnyal a korrekúra során vette fel. (Ott tévesen az egész kötet Vári György munkájaként van feltüntetve, aki egyébként idén tavasszal publikált egy igen részletes Kertész-recepciótörténetet,⁷ melyből az éppen tárgyalt monográfia ez irányú hiányosságai szépen kiegészíthetők.)